

Черних Вадим Владиславович, заступник начальника – начальник кримінальної поліції ГУНП в Кіровоградській області, аспірант ДДУВС

ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ПІДОЗРЮВАНОЇ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ, В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ ДЛЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, поєднує дві несумісні цілі – це забезпечення публічного інтересу у припиненні злочинної діяльності та притягнення до кримінальної відповідальності й водночас безпосереднє обмеження конституційно гарантованого права на свободу та особисту недоторканість (ч. 1 ст. 29 Конституції України) [1]. Узгодження цих цілей становить постійне завдання правозастосовної практики, актуальність якого посилюється в умовах воєнного стану – режиму, що змінює середовище функціонування правоохоронної системи.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) закріпив дворівневу модель затримання особи: затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду (ст. 187–191) та затримання без такої ухвали (ст. 207–208) [2]. Перший вид застосовується у вже розпочатому кримінальному провадженні виключно на підставі судового рішення з метою забезпечення прибуття особи для розгляду клопотання про запобіжний захід. Затримана на підставі такої ухвали особа не пізніше тридцяти шести годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді, суду, який постановив ухвалу (ч. 1 ст. 191 КПК України). Другий вид допускається лише у виняткових ситуаціях – на місці вчинення злочину або замаху на нього, а також у разі, якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі (пп. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України). Окремо у п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України передбачено затримання у разі обґрунтованих підстав вважати, що можлива втеча особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, а п. 4 ч. 1 ст. 208 КПК України – у разі підозри у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 2551, 2552 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [2].

Наведена модель прямо впливає з ч. 2 ст. 29 Конституції України, положення якої встановлюють, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [1]. Затримання без ухвали слідчого судді, суду конституційно обмежене ситуацією невідкладності та цільовою спрямованістю на запобігання конкретному злочину або його припинення. Будь-яке інше обмеження свободи пересування потребує попереднього або наступного судового контролю у строки, визначені ч. 3 ст. 29 Конституції України.

Чинна практика застосування цих положень в Україні дещо розходиться з конвенційними стандартами, що системно зафіксовано у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суду). У справі «Ігнатов проти України» (заява № 40583/15, рішення від 15 грудня 2016 року) ЄСПЛ констатував порушення п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що проявилось у надмірній тривалості тримання заявника під вартою та формалістичній мотивації національних судових рішень про продовження запобіжного заходу [3, с. 9–10]. Це рішення сформувало групу аналогічних справ, у яких Суд повторно констатував порушення з тих самих підстав [4]. Окрему групу становлять справи, у яких ЄСПЛ виявив порушення процесуальної форми затримання без ухвали слідчого судді, суду. У справі «Грубник проти України» (заява № 58444/15, рішення від 17 вересня 2020 року) Суд встановив порушення п. 1 ст. 5 Конвенції з огляду на те, що фактичне затримання заявника не було задокументовано з моменту реального обмеження свободи до складання протоколу затримання наступного дня, а підстави затримання без ухвали суду були мотивовані лише цитуванням ч. 1 ст. 208 КПК України без оцінки конкретних обставин [5]. Аналогічну правову позицію Суд підтвердив у нещодавньому рішенні у справі «Ритіков проти України» (заява № 52855/19, рішення від 23 травня 2024 року), де у протоколі затримання було лише цитовано ч. 1 ст. 208 КПК України без зазначення конкретних фактичних підстав застосування винятку [6]. У справі «Руслан Яковенко проти України» (заява № 5425/11, рішення від 4 червня 2015 року) ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 5 Конвенції внаслідок не звільнення заявника з-під варти впродовж декількох днів після фактичного завершення строку, на який ця особа законно трималася під вартою [7]. Спільною ознакою більшості з цих порушень є формальний підхід національних правоохоронних органів і судів до мотивування, що не відповідає вимогам ст. 5 Конвенції [8].

На нашу думку, воєнний стан, запроваджений в Україні у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, істотно ускладнив дотримання процесуальних стандартів затримання. Серед об'єктивних ускладнень слід виокремити такі: збройне протистояння на значній частині території унеможливило звичайний порядок доставлення затриманих до органу досудового розслідування у строки, визначені ст. 210 КПК України; евакуація або знищення приміщень судів порушує систему судового контролю; зростає ризик збройного опору при затриманні; ускладняється координація підрозділів кримінальної

поліції з військовими та спеціальними структурами. За таких умов уповноважена службова особа приймає тактичне рішення в умовах фактичної невизначеності й обмеженого часу.

Зазначені ускладнення не змінюють процесуальної форми затримання. ЄСПЛ у справі «Рітків проти України» прямо вказав, що відсутність юридично обґрунтованих підстав затримання становить порушення ст. 5 Конвенції незалежно від обставин, за яких таке затримання відбувалося [6]. Режим воєнного стану не створює додаткових підстав затримання без ухвали слідчого судді, суду поза межами ст. 208 КПК України, а лише актуалізує необхідність точного дотримання чинних правових приписів. Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у своїй практиці допускає певні відхилення між часом складання протоколу затримання та часом фактичного затримання, зокрема, з огляду на введення правового режиму воєнного стану, однак лише за умови, що такі відхилення є виправданими та спонукали уповноважену особу діяти саме таким чином [9]. Однак, зауважимо, що така позиція не звільняє від обов'язку фіксувати момент фактичного затримання у протоколі.

З огляду на ситуаційний характер затримання без ухвали слідчого судді, суду обов'язковою передумовою його законності є організаційно-тактична готовність уповноваженої службової особи. Аналіз правозастосовної практики свідчить про те, що значна частка процесуальних порушень при затриманні зумовлена не умислом виконавців, а недостатньою обізнаністю з алгоритмом дій у конкретній ситуації. У зв'язку з цим, виокремимо три типові ситуаційні моделі затримання без ухвали слідчого судді, суду: 1) затримання під час патрулювання у момент безпосереднього вчинення злочину; 2) затримання за повідомленням очевидців після прибуття на місце події; 3) затримання у ході цілеспрямованих оперативно-розшукових заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінального провадження.

Кожній з цих моделей відповідає послідовність дій, як-то: встановлення особи підозрюваного; оцінка ситуаційних підстав для затримання за ч. 1 ст. 208 КПК України; фізичне захоплення та обмеження свободи пересування; особистий обшук у порядку ч. 7 ст. 223 і ст. 236 КПК України; складання протоколу затримання (ч. 5 ст. 208 КПК України); доставлення до органу досудового розслідування (ст. 210 КПК України).

Принципове значення має фіксація моменту фактичного затримання, адже саме від нього, згідно зі ст. 209 КПК України, обчислюються процесуальні строки. Стаття 209 КПК України визначає, що особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному такою особою [2]. Натомість у практиці правоохоронних органів зберігається тенденція ототожнювати момент затримання з часом складання протоколу, що систематично призводить до порушень, зафіксованих у рішеннях ЄСПЛ [3; 5; 6].

Крім того, є прогалина у правовому регулюванні затримання на підставі ухвали слідчого судді, яка пов'язана з тим, що ч. 5 ст. 191 КПК України зобов'язує уповноважену службову особу негайно вручити затриманому копію ухвали, проте не передбачає обов'язку складання протоколу затримання. За відсутності протоколу із зазначенням часу фактичного затримання особи судовий контроль за законністю затримання набуває формального характеру, що не відповідає вимогам ст. 5 Конвенції. Тому вважаємо обґрунтованою пропозицію доповнити ч. 5 ст. 191 КПК України вказівкою на обов'язок скласти протокол затримання з обов'язковим зазначенням часу фактичного затримання, аналогічно до вимог ч. 5 ст. 208 КПК України.

Тут же, окремої уваги заслуговує редакція ст. 2982 КПК України, яка регламентує затримання уповноваженою службовою особою особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку. Ця стаття у ч. 1 відсилає до пп. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, тоді як остання норма поширюється виключно на злочини, за які передбачене покарання у виді позбавлення волі. Така відсилочна законодавча техніка створює колізію підстав, де пп. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 КПК України передбачають умови затримання за злочин, а ст. 2982 КПК України – затримання за кримінальний проступок, який за визначенням ст. 12 КК України не передбачає основного покарання у виді позбавлення волі. Хоча ч. 2 ст. 2982 КПК України встановлює чіткий строк затримання (не більше як три години з моменту фактичного затримання), нечіткість підстав є самостійним чинником правових ризиків у правозастосованні і потребує усунення шляхом формулювання у вказаній статті самостійних підстав затримання без відсилки до ст. 208 КПК України.

Отже, дотримання вимог закону при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, в умовах кризових викликів забезпечується не послабленням процесуальних вимог, а підвищенням рівня правової та тактичної підготовленості уповноважених службових осіб. Систематичне навчання особового складу кримінальної поліції, як у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, так і в системі службової підготовки має бути спрямоване на формування практичної готовності до дій у типових і нетипових ситуаціях затримання за умови точного дотримання конвенційних та національних процесуальних стандартів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

3. Справа «Ігнатов проти України» (заява № 40583/15) : рішення Європейського суду з прав людини від 15 груд. 2016 р. 13 с. URL: <https://surl.li/fzupoc>.
4. Справа «Іванов та інші проти України» (заява № 48759/06 та 10 інших) : рішення Європейського суду з прав людини від 8 лют. 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c47#Text.
5. Справа «Грубник проти України» (заява № 58444/15) : рішення Європейського суду з прав людини від 17 верес. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f52#Text.
6. Справа «Ритіков проти України» (заява № 52855/19) : рішення Європейського суду з прав людини від 23 трав. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_k39#Text.
7. Справа «Руслан Яковенко проти України» (заява № 5425/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 4 черв. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a79#Text.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : міжнар. док від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 жовт. 2022 р. у справі № 565/1354/19 (провадження № 51-443км20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106988921>.

Черній Андрій Ігорович, старший інспектор з особливих доручень відділу кримінального аналізу ГУНП в Івано-Франківській області;
Марусяк Каріна Олегівна, старший інспектор сектору організації служби освітньої безпеки ГУНП в Івано-Франківській області

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЧИННИКИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ЇХ ВИБІР

Аналіз концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки (НБ) України дозволяє виділити ключові етапи еволюції державної стратегії – від політики багатовекторності до чіткого курсу на євроатлантичну інтеграцію. Триває пошук нових інструментів, здатних забезпечити національну безпеку України від зовнішніх загроз [1, с. 73].

Одним із таких інструментів може стати кризовий маркетинг як комплексний політичний інститут, заснований на економічній методології, метою якого є формування політичного та економічного іміджу країни. Кризовий маркетинг є невід’ємною складовою забезпечення захищеності національної економіки від зовнішніх і внутрішніх загроз, а отже, може слугувати заходом забезпечення як економічної, так і національної безпеки держави.

«М’яка сила» та інститути її продукування активно використовуються провідними державами світу як інструмент для впливу на внутрішню та зовнішню політику інших країн.

Останнім часом серйозним викликом у частині забезпечення національної безпеки України є різке зростання кількості скоєних злочинів проти держави [2, с. 104].

Сьогодні злочини проти держави визнаються загрозою національній безпеці, що передбачає підвищення уваги до розглянутої проблеми з боку державних органів, посадових осіб та громадян.

Нові тенденції у розвитку глобальної економіки вимагають адекватного відображення в Концепції національної безпеки країни. Сучасний світовий економічний розвиток характеризується зростанням геополітичної напруженості, посиленням конкурентної боротьби на світових ринках, зростанням протекціонізму, формуванням нової архітектури та правил світового устрою, активним становленням нових центрів сили. Визначилася тенденція до глобальної нестабільності.

В умовах геополітичної напруженості, її значного впливу на світову економіку та міжнародні економічні зв’язки спостерігається тенденція до регіоналізації. Відбувається поглиблення інтеграції в рамках регіональних економічних об’єднань, розширення регіональних торговельних угод, реалізація міждержавних проєктів. Особливу актуальність це завдання набуває для країн, які не забезпечені в повній мірі власними енергоресурсами, до числа яких входить і Україна.

Для країни ключовою метою забезпечення енергетичної безпеки слід розглядати досягнення рівня енергетичної безпеки, достатнього для нейтралізації зовнішньої залежності від надходження енергоносіїв. У сучасних умовах серед загальносистемних понять особливого значення набувають «безпека» та «національна безпека», що пов’язано з об’єктивним ускладненням та зростаючою динамікою геополітичних, соціально-економічних, науково-технічних явищ і процесів, інформатизацією суспільства, глобалізацією економічних зв’язків і фінансових відносин. Зазначеними процесами зумовлено появу нових та трансформацію вже існуючих ризиків і загроз, що становлять небезпеку для життєдіяльності суспільства та держави.

При цьому слід враховувати, що в даний час прагнення кожної окремої держави захистити власні національні інтереси та територіальну цілісність реалізується в умовах розвитку процесів інтернаціоналізації та глобалізації, функціонування різних наднаціональних структур, які, тим не менш, не скасовують принципи національного суверенітету.